

ШЫН 220 чыл оюнга уткуштур САМАГАЛДАЙ

ЧОДУРААМГА

Части удеи, чайни уткуй Часты келер чектерлер, Хөрек кагый, тыншы дуглай...

Виктория МОНГУШ.

ШИИТПЕССИЛЕР, ДУҢМАЛАРЫМ

Самолетка билет өртө Шаар дээрде шаккан кончуу. Саадак артым кийгириганын, Сажымның сарынаңың...

АРАГАЧЫГА КАШ СӨС

Апшад төлдүр, согур көпөй арттырбай, Араганын оранымче гастролдоаш...

ДАШТЫКЫ КАЛЕЙДОСКОП

ПАРИЖ. Франциянын Облон сууруну (Париж чогунда) херезеке чурткакчызе Дениз Биссон чоокта...

ХУЛБҮС АТКАН ЧЕРИНДЕН ХҮННҮҢ АҢНААР...

«Столица» деп суралгы журнада Тыва дугайында бола мегелен бажай берген турлар. 1990 чылдын октябрь ай-дар унган...

«Совет республикалар кезип сураткычтал чораш, культура министрлик калдымын көрбедим дээр. Олардын бир чаманын шилер бижээр...

Шимчентро сайдымасына, оок кады ажалдар коллективне чогадымчы чедикшизерни куурок бис.

Кым деп сайматтарын дугайында чутта чоруп турарын номчутчлар догааштымы, тым апшаар чалавас. А бөгүнү культура яамызынын сайлы Чылгыч Ондав ажалдап эселээрде...

Бичкалар-даа. Алдан-мадырлар дугайында уран-чечен кинофильмин база-ла Чылгыч Чынгыч-Дожуевт Сөөдөлүскенин кино ажалдапчыларым...

Сергей БАНР.

ШУВАГАНЧЫНЫН НУУРУ

Оргу-Шөл чурттуг бурунгу өгбелер Белеген Монгуш болгаш Хиен Монгуш алашкыларын кыштагалары Кара-Лагын тыншык бажында база Улуг-Кара-Лагын баирында Кошка-Вашты артын кырында хойгаштыр турар адыр баштыр Хөек даанда...

акким чутаалап олурар. Ону билер кижилер көнүс чок. Ол төмүк болуп, анаа артып калган.

ХООЧУННАРЫМ

Эртин дүжүп чоруп тургаш, Эскержин каар өңүктөрүн Самагалдай хоочунарым Сажымда кестүп чорур. Олар мында өскелерден

Онзаланган чүвези чок Чүрек оду көрүжүлдө Самагалдай хоочунарым Хөөкүлерин чамалатары Коор-даа дизи чөмүлбестер

Кап-оол ХҮРГҮЛ-ООЛ. Суурумга тураскааттым.

САГЫШ-СЕТКИЛ ЭРТИНЕЗИ

Болаарга-ла салдыгы кижини салгыны саң-түй, садыг-сарылга, өртөк чене, орулга-кармылгаан агыч тугалар кирбес-даа шышак, Бичка-жок басида самбыч тутса-санакты мен, саазым тутса-чогалды мен деп оодуруларын база сактып олур мен. Ол-даа канчаар. Эки саарымжы-эртинеги сеткилдиг. Билдыг кижилерге хоочун салдыгы, Куш-ажылдыг Кызыл Түк ординини болгаш «Совет салдыгын тергенин» хөрек демзенин эдилекчи Биорбио Балчыродин Серен хамаарган. Ол-дириктир хөнгүн, көжүм болгаш чечен чогаалда кайгамчык сунулууду салдыгы. Оок чогаяткан ажалдарын чоп ылажып, шуадуктерин номчуу-даа турар. Оларынга ол аажок аяк, «хей сайнгы, көп-бак эвес чүвөлөрүмн» деп ажи-төдү шышак жазсаан. Салдыгынын шак ынады салдыг-чазынган чаш шаа эрткен Монгуш-Тайгамдын кыдан менгилер, чалы үезинден амга чедир чурттан чорурду. Дус-Дугым дүзү, Успа-Хөдүн кырдан-кылаң чалгыларын салдыгы болган боор деп болаар мен. Эң мыак композиторы — Саая Бюрбе, чүрзеге чок шүлдүчү—Степан Сарг-оол. «Алдын-кысты» номчү бергенде, Арай-тынч салгыргазы-ла.

Биорбио Серенин өг-бүдөзү— талантыгы-ла салгал. Өг-бүденин херезин ээзи база-ла суралгы салдыгы — Сосларбаа Тулушенин Серенала-шын-ла, серенда. Бизза кирген «Чаш-Суруну» Биорбио Серен — республикада билдирген композитор. Кызыл рагор йонда «Мир» Культура бажынында ажылашсаан, Казань консерваториясында дыкнакчылап турар. Биорбио Балчыровиникин өскө чуртулган база-ла уран-чачалганын буауунук аалаанда чапталганнар. Салдыгылар — хей өскө хөн чок чон. Алыр болза алыр, албас болза, тудуп, суббал тургал ажим чок дээр. Саамы-чаныгы. Салдыгынын кончүт ховар эвес-даа бол, хоомайга салып «барына» —ий шүлдүн баралгады, кичээтенинне саналдык. Өртөк-үезин автор биле номчуткуну дугуржууда толарады апаар. Владимир СЕРЕН-ООЛ. САБТАГЫ БЫРМ. Сербугда чылдар үезинде, Шүүдүн болуп, кончүт айдим өгелден би. «Ылак мен» дээр сестерияс — Ыдымыс бооп менге артык, өвүр чор мен. Өнөөлаар чеди чедир Өөрелжип улай-улай

төрүттүдү. Шаккыларды сабын саяап, Чаптарымыс өзүп келди, тускыландым. Артист, эми, когаалды дээр. Алым-агым мергежилдиг кижилер бооп, Өвүрүтүс четез шышак, Өндүр, өгер салгыныс салганышты. Чартык чүс хар ашкан-ла бол, Сагыш-сеткил ам-даа чалым тору, сарым. Чашки шаада «ылак мен» дээр. Сагызынын түзенин өзүм өйү. Ажы-төл дээр дер-бус дүжүп, Арым кызып, иятпазы — чыргал-дыр он. Чонда тудуп дамылашкан, Чолдуг чор бис, башка ырым — Серендам. БИРДАН ЧОГАЛ. Чалын оттуг ирлан чогаат, Чүрек-хөрек хөлдөдүн кээр, Чүгүлү, чөмүл чонгаат Сулде, сузук көлдүрүп кээр, Сурдул-күштүг ирлан чогаат. Шыкта чөтөк салганын бээр, Чымчак, уял ирлан чогаат. Биорбио СЕРЕН. Дус-Даг суур.

УЁ, БУДУМ ЫСТААРЫН

Көзөөн келген кырган-ава уруунун бажыныга ай чаркыны харе тургаш, чанаксай берген, Кырган кижини шаала ол, хоорай кижилери дег белен чүвөгө өрөгөн эвес. Бээни бажына ол салбас, суг сулгавас. Шүпү белек: хөрек болза, кранин ажылыгырга, инг-соок суу төктүп кээр, чылдар батареалар бажичипти чылыдып каар, оон өске чүү хөрек боор. Лапкаар соок чөже ажыны-ченин үндүрүп, аймаар үжүп соокка доңуп турбас. Соолукчу база туржунда, Кырган кизи уугулар-биле чөке аргаланыр боор, чатагарай-даа берди шынаан. Бир-ле хүн уруу Өлчей, күдээни Болат ажылында чеди келдире, кырган-ава шуугулаккан ораар боорга, Уруу айтырган: —Бо канчап ыт-дааш чок, хөдү бергенин ол, авай? Леаам шада тыртылып харишылаан. —Өгдө мал-маган калчап түр игри, оор-суу-даа алгаш түр игри, багай ачан насакаан өг ажында четкижиелү түр игри бе — деп чаныксаан-ындаан ойзу харишылаан. —Ачан ажырбас-тыр ийин,

Уруулар дүзалажып турлар шынаан. Чанга кышту доктадып шылар эвес, кырган-аванын чаныксааны оң-биле дөмей болгай. —Эрген инек саар кизи берин харын. Ордамда инек эмни шөйбелетер кизи, Бичка-даа багай ашак өске ажалдына, чүч-хөвзөгүн чет-тикейин баар боор дээр, сагыш човарын чөлдөк, кырган кизи аарып-аржып-даа болгай-ла, чанмаане хөржөк. Уруу, күдээни аваны бүдүү билеш: — Ам-даа турган болзун, шоолуг-даа лыштазман-дын авай — ээрге, оозу алдырар ужу чок. — болдум-болдум, мага хандыр дышпадым — дээр, ава-даа амырдын хөлдөк артына берек апаргаш, чүч-хөвзүн өрүккө белекени берген. Дөргөн белекени берген боор, бодунун чыны чүтээр хавынга чүч-хөвзүн суга берген. —Далашкан чор сен, эртен сагыла бол, бээр. Ам бир хүнүсээр — деп, күдээни сөг-

Чечен чугаа дээр. —Хей шүүдөп тургаш чор силер, бо берге уса амы-чөмүн, бараан-сараанын өртөгүн удуук көрбөс силер бе, Ал-боггарынар, ажи-төдүне ашай бээр хырыныг, элей бээр эргенин болгай, бисте кырганар ажырбас, ынаар боор-буду чорчовусса-ла, чолуузе ол — дээр, ава алдыр-баан. Күжүрүң чаныксааны ол хере күчүт болганы ол-дур ийин. Болат күдээ вокзалче эргенин хүнүнү билденин салып чоруккан. Чайгы хүн дүртү узуу болгаш ажил сөөлүндө вокзалдан кизи чөтүр эвес, кассадан бажын көжууншады билет айтырады, чөк болган. Ол ычан муңдулур турда, экияз көрүп, кизи артык билет берген турган. Хөрек бүткен. Болат чынып келеш, кат-неинге билетти берип кааш, оок ача салып алган чүч-хөвзүн чүктээр хавынга

суп берген. Ай чартым хоорайга турган кырган-авага чайнык кыска дүңү бүүн чылдын дүңү-биле дөмей, даанын ат-пазы кончүп болган. Сактырга-ла туртталганын иштинде бир-ле дугаа ындиг узул дүңү поттирген шышак салгандыган. Арай боорда да атсын алган, чөр чырып кезге, ава чүгү күдээни-биле байырлашканын, чорупкан. Эргенин ажил шагынын үезинде автобус доктар чөре кижиниң хөйү медежжөк, «Канчал-чооп көрүп аар узуу болгаш ажил сөөлүндө вокзалдан кизи чөтүр эвес, кассадан бажын көжууншады билет айтырады, чөк болган. Ол ычан муңдулур турда, экияз көрүп, кизи артык билет берген турган. Хөрек бүткен. Болат чынып келеш, кат-неинге билетти берип кааш, оок ача салып алган чүч-хөвзүн чүктээр хавынга

мүн-не хозап келген. Хөс олут алап, ылай-бөөр көрүңер. Шүпү ээниг, харын-даа аныктар бир олутта үш-дөрт кылдыр оодурупкан, кат-китилдиң, аразында бир-ле солуу чүдүлү чугаалашкан, кырган-аваны-даа тоор хире эвес болганын, Буаууну ыстап шылаарына шыдашпай, мурвун олутта орган ол биле урууну чанынга челе береш: — Бүдүм ыстап шылаарын, вокзалда чедир олурутпайн. Урууларым — деп дээрзеге, олар тоор-даа хире эвес, «анычын моон» дээр шышак көргөнөр. Эжишкелер зөз дөмүг, бажашкылар пажи чаныгы дээр шышакжыгай. Кыргана олут чалпап бээр туржук, улам-на каттыржыл, харын-даа орус, тыла сөстери каттай-хаара хойтпактап, чугаазын уламчылай бергенер Болчур, дөктяр кизи чок, шүптү эсээр көрүп, бажыбөчөчөл ораар боорга, бир улгалы берген, дөргөн ажа бөргөн эр кизи салгыш човааш: — Мэңи орумга олу-

руптунар — дээр, олууду чалпап берген. —Уё, буттарың ыстап шылаарын, ам-на амырадым, олууду — деп, кырган-ава өөшүкүзүн илереткен. Вокзалда чедир ырак эвес-да бол, кырган-ава хөйү болап орган. «Бичан талтыг-ла бо уе, аалдар чалгаллап эгелээр, Кыштык соок тынжы эрткен, чаш ээлээр эргенин алкан. Хүн нараанын чылынгы меестер кандылап, чорту хову-шөлдөрүн хары эрпип, каракты чылырхыталып, сөөлүндө чикти куду шилелди, хавакты куду каалады, дзымыак кара суглар шышак хар бадый эгелээр. Чаштын бажы чөчөэ шоочалылар дөлем чөлдөрден баштарын бакылап үңүлөп келген. Алдын бичи уруулары шоначалылар чир эвеш олтувбаспай, Хандыава шор уулады берген болгаш, өг ажылыга тывалажып, хой каларар болгаш үргүлчү чөре хүнээр. Оон өөрүшкүзү кымдан-лаа артык, чүге дие кожазы салдын олгу Күдээ-биле хоюн чаныгы чөре каалап хүнээр, Хүн келген түдүм, оларынч найыралы улам бы-

жыгып, чорту ынакшылче шилдиң берген. Ала-не оларын ындиг чорун билеш, сумележин, айтыржыл, дугур-үңген сөөлүндө, чайнын орта айында оларынч кудузын ажитканар, Бичи чажылдан тыво хой соодан эдерип, чалды-хааларга, белик далгарга эрлеш-торлуш дивес буттары ам кырып кээрге, ыстап шылар апарган. «Кырымы — кыпсыңгы, чөвүрү — өгөң-чү» деп чүве бо-ла-дыр. Кырга-даа хөрек чок болган, үчү-дөргө, аныктар белин олудун чалпап бөөбөс апарган. Шаанда мен анык чорумда, «кыстар, оолдар кирер чери муң чок, кырганар каана-даа хүндүлүг» деп ырга-ла чорчавымыс ам канчап барганай? Хүл-ырга чалгыш дээрне хадим эстей бергени ол бе? — Бичан боданын орда, «Автөвокалда дүжөр улуу дала-жык» — деп, чалаачынын өткүчү үнү кырган-аваны бо-ла-жында чардыктыпкан. Түртү келеш: —«Уё, бүдүм» — дээр, арай боорда дүжөк, чанында вокзалче калгыкан. Салчак-оол СЕРЕН, Кызыл хоорай.

ТЫВЫЗЫКТАР Шокар-тонуг Шогал эртин, Чаргаш-тонуг чалпап эртин. (Амылгы бойдустан). Тывызым амт бажында, Тоолум дош адаана. (Амылгы бойдустан). Бажым ажыр байдым, Беш чүүн малды мен. (Ойнаар чүдүл). Кара талык чүзү чок, Караты хаанынч ымынч үнү чок. (Кижиде). Ойнаар сөөк каамг, Ок-чалан молдурукту. (Ойнаар чүдүлдер). Дыргаа чок, дылы хоран, Дүгү чок, лашты шокар. (Амылгы бойдустан). Иргит АРГАН-ООЛ, Кызыл хоорай.

МӨГӨ ДЕВИИ

Уш-Тей үстүндө хожужука Улуу-Бел бузгана дагы турда...

Чангирлаан тайгаже эргилгеш, улут колдарын бакжын кырынга келдур...

Вавил 5 чыл оок стадионга болган турешты көргөн мен...

Улугадыл, арга-дуржууга мен дий, алларды мөге эйресе...

Чамдык «молдурга» даргалар апарган кижилер боду...

Оон соонда, Монгуш Аястын Моолга хурешкен, алларды моол мөгелерни кыра окташ...

Эрегс МОНГУШ. Успенка суур.

«ШЫНГА» ХАРЫЫ БУРУУВУС МИННИП, КАЖЫДАЛДЫ УЛЕШТИВИС

ТЕЛЕ ПРОГРАММА ПОНЕДЕЛЬНИК ИЮЛЬ 19-ТА

ВТОРНИК ИЮЛЬ 20-ДЕ БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал

СРЕДА ИЮЛЬ 21-ДЕ БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал

ЧЕТВЕРГ ИЮЛЬ 22-ДЕ БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал

ПЯТНИЦА ИЮЛЬ 23-ТЕ БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал

СУББОТА ИЮЛЬ 24-ТЕ БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал

ВОСКРЕСЕНЬЕ ИЮЛЬ 25-ТЕ БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал

ИЮЛЬ 19-тан 25-ке чедир. 18.20 — Дамчыдылгалар программасы...

ИЮЛЬ 20-тан 25-ке чедир. 18.00 Мэдээлер. 18.20 Дамчыдылгалар программасы...

ИЮЛЬ 21-тан 25-ке чедир. 18.00 Мэдээлер. 18.20 Дамчыдылгалар программасы...

ИЮЛЬ 22-тан 25-ке чедир. 18.00 Мэдээлер. 18.20 Дамчыдылгалар программасы...

ИЮЛЬ 23-тан 25-ке чедир. 18.00 Мэдээлер. 18.20 Дамчыдылгалар программасы...

ИЮЛЬ 24-тан 25-ке чедир. 18.00 Мэдээлер. 18.20 Дамчыдылгалар программасы...

ИЮЛЬ 25-тан 25-ке чедир. 18.00 Мэдээлер. 18.20 Дамчыдылгалар программасы...

«Тыва» канал. 17.40 Мультифильм. 18.10 «Факт». 18.30 Новосибирск...

«РОССИЯ» канал. 20.00 Мэдээлер. 20.25 Уран-чечен фильм (АКШ)...

«Тыва» канал. 18.55 «Факт». Мэдээлер. 19.15 «Сибирь дутурулгалар»...

«РОССИЯ» канал. 8.00 Мэдээлер. 8.20 Автомиг. 8.25 Күш-ажылдык телебизжээ...

«РОССИЯ» канал. 8.00 Мэдээлер. 8.20 Автомиг. 8.25 Күш-ажылдык телебизжээ...

«РОССИЯ» канал. 8.00 Мэдээлер. 8.20 Автомиг. 8.25 Күш-ажылдык телебизжээ...

«РОССИЯ» канал. 8.00 Мэдээлер. 8.20 Автомиг. 8.25 Күш-ажылдык телебизжээ...

«РОССИЯ» канал. 17.40 Парламент шагы. 18.40 Хөй сериялык барымдаалык фильм (АКШ)...

«РОССИЯ» канал. 17.40 Парламент шагы. 18.40 Хөй сериялык барымдаалык фильм (АКШ)...

«РОССИЯ» канал. 18.55 «Факт». Мэдээлер. 19.15 «Сибирь дутурулгалар»...

«РОССИЯ» канал. 18.00 Парламент шагы. 19.00 Хуниун-не байырлап...

«РОССИЯ» канал. 18.00 Парламент шагы. 19.00 Хуниун-не байырлап...

«РОССИЯ» канал. 18.00 Парламент шагы. 19.00 Хуниун-не байырлап...

«РОССИЯ» канал. 18.00 Парламент шагы. 19.00 Хуниун-не байырлап...